

Острозька Гальшка Іллівна

Гальшка Іллівна (Єлизавета, Євдокія) Острозька 19 листопада (1539 - †1582) - княгиня, яка походила з давньоукраїнського князівського роду Острозьких, меценат культури, засновниця Острозької Академії.

Зміст

- 1 Біографія
- 2 Меценатство Гальшки
- 3 Образ Гальшки в історії, літературі, мистецтві
- 4 Пам'ять про Гальшку
- 5 Таємниці «чорної княгині»
- 6 Примітки
- 7 Література
- 8 Джерела

1. Біографія

Батько Гальшки Острозької Ілля Острозький мав прихильне ставлення спадкоємця престолу Сигізмунда II Августа і перебував при королівському дворі. Тут же при дворі Іллі підібрали дружину — красуню Беату Костелецьку. Беата належала до одного з найзаможніших і найвпливовіших родів королівства, проте деякі історики вважають, що її дійсне походження було ще вищим. На думку багатьох сучасників, Сигізмунд віддав володарю Волині свою власну позашлюбну доньку від довголітнього зв'язку з Катажиною Тельничанкою. З нею Сигізмунд одружитись не міг, тому видав Катажину за коронного підскарбія — Анджея Костелецького і Беата була його невизнаною дитиною^[1].

Шлюб Іллі Острозького та Беати Костелецької узяли 3 вересня 1538 року. Після святкування цієї події подружжя Острозьких від'їхало у свої волинські володіння. Але спільне життя закінчилося несподівано швидко: в 1539 році, через півроку після одруження, здоровий і сильний князь Ілля раптово помер^[1]. У заповіті князь подбав про майновий стан своєї родини й визнав законність появи на світ дитини, яку чекала його дружина Беата Костелецька. Крім того, заповітом визначались опікуни для неї і для ненародженої ще дитини, ними князь просив стати польського короля Сигізмунда-Августа і його дружину — Бону Сфорца. Гальшка народилася в день святої Єлизавети, тобто 19 листопада 1539 року. В офіційних документах, зокрема, в книгах Литовської метрики вона записана під ім'ям

Альжбети, Ельжбети, а також по-народному Гальшка. Під цим ім'ям вона увійшла в історію. Вже по народженню Гальшка була власницею багатьох міст, містечок, замків, маєтностей.^[2] Це стало пізніше причиною постійних позивань Беати Костелецької з Василем Острозьким за спадщину та трагічної долі Гальшки.

Про дитячі та юнацькі роки Гальшки залишилось небагато відомостей. Відомо, що вона уміла читати, писати, вивчала Святе Письмо й напевно крім русинської говорила польською мовою.^[3] Гальшка була вродливою дівчиною. Сучасники називали її найгарнішою жінкою XVI століття.

«Така краса народжується протягом століть, завойовує собі славу... і пам'ять про неї зберігається у нащадків...»
(Вс. Соловйов)^[4]

Довести правдоподібність цього твердження можливості у істориків немає, бо немає жодного сучасного портрета Гальшки. Зображення князівни на полотні Яна Матейка «Сказання Скарги» і незліченні портрети Гальшки, виставлені в Острозькій Академії, імовірно написані під враженням портрета її матері, Беати Костелецької — Гальшку зображують темноокою брюнеткою часто одягненою в костюм чужої епохи.^[5] Вигідною «партією» для представників багатьох магнатських родів робили Гальшку її багатства і бажання породичатися династією Острозьких. Шлюбні питання доньки вирішувала мати Беата, дядько Костянтин-Василь Острозький і король Сигізмунд-Август, кожен із яких, перш за все, намагався подбати про свій інтерес і вигоду. У 1551 році Сигізмунд-Август, бажаючи видати Гальшку за вигідну йому людину, на Віленському сеймі добився ухвали спеціального положення, за яким питання про заміжжя дівчат-сиріт повинно було вирішуватися їх найближчими родичами. Такими особами були і Острозькі та польський королівський дім. Беата в цей час займається сватанням доньки за Мартина Зборовського, сина калішського воєводи. В той час до дівчини сватались подільський воєвода Микола Мелецький, Дмитро Сангушко, лютеранин Андрій Гурка і князь Ян Зенбицький.

Існує напівісторична-напівлітературна легенда (використана пізніше П.Кулішем), що серед претендентів був і Дмитро Вишневецький, відомий ще як Байда. В легенді йшла мова про глибоке почуття до Гальшки, яке змусило Дмитра Вишневецького не одружуватись зовсім.^[6] Сімейним станом своєї племінниці зацікавився і князь Острозький, він пропонував Гальшці одружитись із старостою канівським й черкаським Дмитром Сангушкою. Беата на це не погоджувалась. На початку вересня 1553 року князь

Острозький і Дмитро Сангушко прибули в Острог, де жила вдова Беата із дочкою. За легендою Дмитро Сангушко, був вражений красою дівчини і закохався в неї.^[7] Беата перечила цьому шлюбу. Тому вінчання відбулось попри її волі. Гальшці було на той час 14 років, тому за налякану наречену на вінчанні згоду висловив її дядько, князь Острозький.

Настав час мінятись шлюбними обручками. І тут скоїлось страшне. В храм увірвався величезної сили вітер. Який розкрив навстіж масивні церковні врата. Від одного його подиху згасли свічки і огні в лампадах, розхитались хоругви, все тряслось і тріщало, а на банях дзвонили і завивали, розколісані вітром, дзвони. Стало моторошно і страшно.

— Княже, сам Бог і природа проти цього вінчання, — прошепотів священник. — Отче, гроші плачу тобі я, а не природа, продовжуй! — тихо наказав князь.^[8]

Беата звернулась із скаргою до Сигізмунда-Августа, наслідок — узимку 1553—1554 відбувся суд, на який Дмитро та князь не з'явилися. Вирок суду був таким: князя Сангушка стратити, а Гальшку повернути матері. Універсали було надіслано по всіх містах, замках і монастирях, для того, щоб швидше піймати князя. Сангушко вирішив сховатися в Рудницях, у Чехії. Разом з Гальшкою, переодягнуеною в чоловічий костюм, Сангушко перетнув кордон Речі Посполитої. Але його наздогнав воєвода Мартин Зборовський із синами. Воєвода представив Сангушка як злочинця, а потім із слугами здійснив напад на беззбройного Дмитра. Жорстоко побитого, закривавленого князя закували в кайдани й посадили у в'язницю. На початку лютого Зборовські вивезли Сангушка в Яромеж, його замкнули в стайні, а наступної ночі вбили. Через чотири дні князя вдалось поховати. Гальшка опинилася під «опікою» вбивць свого чоловіка, які конкурували між собою за право стати її чоловіком. Але Гальшку повернув Сигізмунд-Август і мав плани одружити її з Лукашем Гурком. Беата не погоджувалась на цей шлюб. Гальшку було обмануто, повідомивши, що Беата не має нічого проти і вона дала згоду на одруження. Гальшку й Лукаша Гурка обвінчав єпископ Познанський в присутності короля. Проте, Гальшка, дізнавшись, що її обмануто, відмовилась вважати свого чоловіка законним і втекла до Львова, де знайшла притулок у монастирі домініканців. Король Сигізмунд-Август дав наказ відібрати Гальшку в матері й віддати Гурці, її законному чоловіку. Гальшка на цей час була закохана у князя Слуцького Симеона і проявила

характер. Симеона приводять в монастир в одязі жебрака і він вінчається з Гальшкою. Це сталося у 1559 році, коли дівчині було 19 років. Король не погодився з цим, з'явився універсал силою відібрати Гальшку. Аргументи, що Гальшка має законного чоловіка сили не мали.

Вежа замку у Шамотулах, де утримували Гальшку Острозьку

Дівчину силоміць віддають Лукашеві Гуркові. Беата переписала всі свої та Гальшчині володіння на князя Слуцького. Гурка ревнує Гальшку до князя Слуцького і згодом князя було вбито, як доказ смерті Гальшка отримала відрубану руку коханого. Гальшку заточили до Шамотульської вежі. Беата, шукаючи захисту, одружується з Ольбрахтом Лаським, який одержав землі дружини, а її саму заточив у замок Кежмарк, в Угорщині, де вона і померла. Гальшка залишилась без захисників і прожила в Шамотульській вежі близько чотирнадцяти років. Гурка наказав одягти на обличчя дружини маску, щоб ніхто не бачив її красу. Із вежі вона могла робити тільки одну прогулянку — підземним коридором у костьол, де за ґратами могла прослухати месу. Люди називали її «чорною княгинею» через жалобний одяг. За час проведений у вежі було прочитано багато книг. У лютому 1573 року воєвода Лукаш Гурка помирає, Гальшка отримала волю. Вона повернулась до князя Острозького, передала йому управління своїми маєтками.

2. Меценатство Гальшки

У польських хроніках епохи Середньовіччя, а також у працях істориків XVIII—XIX ст. зустрічаються згадки про психічну хворобу Гальшки, що нібито вона втратила розум і доживала свої роки у Дубно на утриманні дядька — Василя-Костянтина та двоюрідного брата Януша Острозького. Та після 1573 року знайдені документальні свідчення того, що Гальшка вела господарські справи, виступала перед свідками в суді. По ясність її розуму свідчить і складання княгинею в місті Турові заповіту (тестаменту), що датується 16 березня 1579 року.^[9] В своєму заповіті Гальшка Острозька заповіла 6 тисяч кіп литовських грошей на розвиток шпиталю й православної академії, що планував відкрити в Острозі її дядько.

***«...на шпитал і академію Острозскую, на монастир святого
Спаса неподалік Луцка над рікою Стиром і на селі Дорогиню шест
тисячей личби литовської».***^[10]

Таким чином, Острозька академія, з'явилася з волі і за кошти в Гальшки. Це свідчить про те, що Гальшка була меценаткою доби пізнього Середньовіччя". Завдяки Гальшці та її дядькові Василю-Костянтину постали «Волинські Афіни» — освітній та культурний центр в Острозі.

«Люди середньовіччя були зорієнтовані на відмолювання гріхів - вважалося, якщо даєш гроші на церкву, щоб за тебе молилися, то твоя душа може мати вічне спасіння. А вона ці гроші дає не на церкву - можливо її життя було настільки важким, що вона вважала, що за життя очистилася, і вирішила віддати гроші на таку неординарну для того часу справу...» (проректор сучасної Острозької Академії Петро Кралюк)^[11]

Наприкінці життя Гальшка прийняла православ'я, про це свідчать дарунки православним храмам і монастирям. Останні роки життя Гальшка провела в Закриниччі на Поділлі, у так званому замку на водах, де й померла в 1582 році у 43-річному віці. Кажуть, що коли молодий місяць виходить з-за хмар, і місячне світло м'яко падає на страшні стіни Шамотульського замка, біля однієї з веж з'являється жіноча фігура в чорному, і досі оплакує своє нещасне кохання.

І ось одного дня, коли сиділа й дивилась в безодню, яка відкривалась з вікон балкону, все пережите знову промайнуло перед очима, неначе це було сьогодні. Пригадалась церква, і вітер, і свічки. А далі. А далі вона побоялась ще раз побачити те страшне і, немічна, викинулась у вікно балкону. Та вниз

не впала, її підхопив і поніс на своїх крилах вітер. В тихі місячні ночі часто бачили, як вона з розпущеною косою гарна-прегарна, такою якою була в п'ятнадцять років, в білому серпанку витає над Замковою горою і жалібно чайкою кигиче, щоб добрим людям повідати про свій вічний сум і жаль за марно втраченим життям, яке у неї відібрали злі пожадливі людці.^[12]

3. Образ Гальшки в історії, літературі, мистецтві

Мінливе життя волинянки породили чимало легенд. Доля «чорної княгині» зацікавила багатьох українських, польських, російських, чеських істориків, літераторів, хронологів — І.-Ю. Крашевського, О. Гваніньї, А. Пшездецького, І. Шараневича, В. Антоновича, І. Стебельського, Ю. Волья, Ю. Ролле, М. Максимовича, С. Соловійова, І. Савчина. І. Гулашевичем, галицько-руським поетом, письменником, драматургом, уніатським священником була написана повість «Гальшка. Острозька княжна. Історична повість XVI ст.» Сценічний постановник театру «Бенюк і Хостікоєв Театральна компанія» Андрій Батьковський разом з київським режисером Мирославом Гринишиним поставили виставу «Гальшка Острозька». Андрій Батьковський адаптував для вистави однойменний рукопис відомого українського філолога та історика Омеляна Огоновського, написаний ще в кінці XIX століття.^[13] Образ Гальшки змальовано і творах молодих українських поетес.

Так Іванною Голуб'юк у 2008 році написано вірш «Привид Гальшки Острозької» [1].

Панно з вустами спілої вишні,
панно з очима карими,
дайте вгадаю, що з того вийшло, -
вас бо покарано.
Вас бо посаджено в вежу муровану,
грізна сторожа,
для світу сього вас немає. Заховано
панночку гожу.^[14]

Світланою Луцковою написано поему «Плач за рожевою птахою» [2]

Я залишаю людям заповіт.
Ви чуєте: земля весною дише.
Колись, напевно, цей упертий світ
Ще стане справедливим і мудрішим,
Небесне возз'єднає і земне,

І зійде справжнє сонце в краї отчїм.
Дарма, що все коли-небудь мине:
Я залишусь твоїм, Остроже, зодчим.
І буде в Академії світать.^[15]

Доля та діяльність Гальшки привабила і українського художника Юрія Нікітіна. Ним у 1998 році було створено портрет княгині.^[16]

4. Пам'ять про Гальшку

Пам'ять про щедрю благодійницю Гальшку Острозьку триває в Національному університеті «Острозька академія». У рамках святкування Днів Національного університету «Острозька академія» проводиться чимало конкурсів, одним із яких є Конкурс «Гальшка року». Ідеєю цього конкурсу є поєднання таланту, духовного аристократизму та розуміння епохи княжни Гальшки. Конкурсантки змагаються в таких конкурсах «Представлення», «Один день із життя Гальшки», «Мій талант» та «Заповіт Гальшки Острозької».^[17] 04.12.2009 організація Крайова Булава УПЮ затвердила проект прапору 62 куреня імені Гальшки Острозької із Острога.^[18]

5. Таємниці «чорної княгині»

Краєзнавцем-дослідником Миколою Пашковцем, який досліджував постать Северина Наливайка, припущено на основі історичних джерел, що княжна Гальшка Острозька у 1554 році народила сина від князя Дмитра Сангушка. Але князя було вбито і Беата Костелецька, щоб дитина не заважала в її подальших інтригах стосовно подальшої долі Гальшки, віддала його на всиновлення у вірну Острозьким родину Наливайків до Гусятина. Цим хлопчиком міг бути Северин Наливайко, тому що рік народження дитини Гальшкою та приблизний рік народження Северина Наливайка сходяться. Така гіпотеза може пояснити довірливі стосунки між князем Василем-Костянтином Острозьким і сином селянина Северином Наливайком. Спочатку Дем'ян Наливайко, а пізніше Северин перебували при дворі і були не простими слугами, а Дем'ян виконував роль особистого духівника князя, Северин був командувачем особистої охорони князя. Це свідчило про велик довіру князя.^[19] Про те, що у Гальшки був син мова йде і у волинських легендах:

Син її не загинув. Він пережив свою матір. Його вигодувала своїм

мужицьким молоком бідна селянка. Коли підріс, йому розповіли всю правду, і він схимником поселився в кам'яній печері, що біля Межирича, з якої щодня бачив княжий замок. Люди його любили й поважали за добре серце, за гарні поради і готовність кожному прийти на допомогу. Вечорами, коли темрява покривала всю землю, цікаве око могло побачити, як він довго простоював на колінах з заломленими вгору руками. Мабуть, сердешний молився за свою нещасну матір.^[20]

Неоднозначно оцінює постать Северина Наливайка Михайло Грушевський:

*«Скоро по смерті — а, може, ще й за життя
Наливайко виріс до розмірів бунтівника — претендента на
корону, кандидата на українського короля.»*

6. Примітки

1. ↑ ^{a b} Гординська А. Гальшка Острозька - Чорна Княгиня. Нещасливі шлюби найбагатшої нареченої. / Історична правда від 12 05 2011.
2. ↑ <http://www.ufb.org.ua/sekto-blagodijnosti/privatna-blagodijnist/doslidzhennja-privatnoi-blagodijnosti.htm?id=197>
3. ↑ Байдаченко Н. Гальшка Острозька. Історія з ілюстраціями <http://mrspredko.livejournal.com/3035.html>
4. ↑ Вс. Соловьев КНЯЖНА ОСТРОЖСКАЯ. http://az.lib.ru/s/solowxew_w_s/text_0010.shtml
5. ↑ <http://mrspredko.livejournal.com/3035.html>
6. ↑ П. Куліш Байда, князь Вишневецький <http://drevo.uaportal.com/object/105668>
7. ↑ Легенди та історії Острозького краю <http://eneco-tour.com.ua/articles/ostrog/>
8. ↑ Легенди та історії Острозького краю <http://eneco-tour.com.ua/articles/ostrog/>
9. ↑ Жертва інтриг магнатських: [Княжна Гальшка] // Волинь в легендах і переказах / Упоряд. П.Андрухов. — Остріг, 1995.- С.13-15.
10. ↑ Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16. // Острозька давнина: Дослідж. і матеріали. - Л., 1995. - Вип.1. - С.110-111.
11. ↑ Кралюк Петро Михайлович, перший проректор НУ «Острозька академія» Роль Острозької та Замойської академій в українській культурі <http://anvsu.org.ua/index.files/Articles/Kraluk13.htm>
12. ↑ Легенди та історії Острозького краю <http://eneco-tour.com.ua/articles/ostrog/>
13. ↑ Бенюк і Хостікоєв Театральна компанія http://benhost.com.ua/kms_cates+stat+idd-41.html
14. ↑ <http://www.maysterni.com/publication.php?id=45241>
15. ↑ Поетичні майстерні <http://maysterni.com/publication.php?id=40447>
16. ↑ Офіційний сайт Ю.Нікітіна <http://nikitin.co.ua/shownews.php?id=31>
17. ↑ Національний університет «Острозька академія» <http://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2011/12-24-2>
18. ↑ <http://upu.plast.org.ua/news/?newsid=4055>
19. ↑ М. Пашковець Історія, цікавіша за роман Загадка походження Северина Наливайка <http://www.day.kiev.ua/982>
20. ↑ <http://eneco-tour.com.ua/articles/ostrog/>

7. Література

1. Антонович В. Б. Исследование о городах юго-западного края... Т. I. — С. 71-72
2. Гулашевич І. «Гальшка. Острозька княжна Історична повість XVI ст.» Поема, Львів, 1883 р.
3. Дем'янчук О. Непризнаний син Гальшки Острозької? чи Пошанівок відважного ватажка / О. Дем'янчук // Вісті Рівненщини. — 2010. — № 7 (18 лют.). — С.11.
4. Дем'янчук О. Пані фундаторка / О. Дем'янчук // Україна молода. — 2009. — № 68 (14 квіт.). — С.14.
5. Жертва інтриг магнатських: [Княжна Гальшка] // Волинь в легендах і переказах / Упоряд. П.Андрухов. — Остріг, 1995.- С.13-15.
6. Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16. // Острозька давнина: Дослідж. і матеріали. — Л., 1995. — Вип.1. — С.110-111.
7. Ковальський М. Гальшка, княжна Острозька: Джерела і література про Гальшку кн..Острозьку// Ковальський М. Етюди з історії Острога: Нариси /М.Ковальський — Острог, 1998. — С. 29-81.
8. Луговий О. Княжна Гальшка Острозька /О.Луговий // Вісті Рівненщини. — 1997. — 3 жовт.
9. Над Іквою-рікою : Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах / Упоряд. Л. Пшенична. — Дубно, 2007. — 240с.
10. Tomasz Kempa, Dzieje rodu Ostrogskich, Toruń 2002.
11. Zbigniew Kuchowicz, Wizerunki Niepospolitych niewiast staropolskich XVI—XVIII wieku, Łódź 1972.
12. Poczec Królów i Książąt Polskich Jana Matejki, Warszawa 1996.

8. Джерела

1. http://www.gorod.cn.ua/news_29346.html
2. С КРОЙНИКИ БЕЛЬСЬКОГО РЕЧІ ПОТРЕБНІ
ВИБРАНІ Острозький літописець
<http://izbornyk.org.ua/ostrog/ostr04.htm>
3. Династія Острозьких
<http://www.art.lutsk.ua/art/ostrog/tkt5.htm>
4. Кралюк Петро Михайлович, перший проректор НУ
«Острозька академія» Роль Острозької та Замойської академій в
українській культурі
<http://anvsu.org.ua/index.files/Articles/Kraluk13.htm>
5. <http://mrspredko.livejournal.com/3035.html>
6. Настя Байдаченко «Гальшка Острозька. Історія з
ілюстраціями». <http://mrspredko.livejournal.com/3035.html>
7. «День» Микола ПАШКОВЕЦЬ, Історія, цікавіша за
роман Загадка походження Северина
Наливайка <http://www.day.kiev.ua/982>
8. Л. Антощук „Фундаторка «Волинських Афіні»: «Чорна
княгиня» Гальшка Острозька“ www.art.lutsk.ua/art/ostrog/tkt5.htm
9. КОСТЯНТИН КОСТЯНТИНОВИЧ ОСТРОЗЬКИЙ
Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) <http://christian-culture.in.ua/content/view/86/79/>
10. Історична правда
<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/05/12/38444/>
11. Династія Острозьких
12. Основоположница «Волынских Афин» (рос.)
13. Заповіт Гальшки (рос.)